

Katarina Aladrović Slovaček

UDK 811.163.42'28Peić, M.
Pregledni članak
Rukopis prihvaćen za tisak: 16.10.2012.

SLAVONSKI DIJALEKT U PUTOPISIMA MATKA PEIĆA

Sažetak

Među mnogobrojnim poznatim požeškim licima posebno mjesto novije povijesti hrvatske književnosti zauzima ime Matka Peića. U svojim putopisima nastavlja matoševsku tradiciju otkrivanja „naših ljudi i krajeva“ (Dubravko Jelčić, 2004.) i stvara najveći i najvrjedniji putopisni opus u hrvatskoj književnosti.

Matko Peić u svojim požeškim putopisima koristi zanimljiv leksik koji se kreće od tipičnih tuđica turskoga, njemačkoga, francuskoga i talijanskoga podrijetla do njegovih tvorenica. Njegov je leksik bogat i simboličan pa tako njegove sintagme „kaca parnjača“ ili „kruške miholjače“ potpuno dočaravaju krajolik o kojemu Peić piše.

Svojim požeški putopisima Matko Peić potvrđuje činjenicu da bogatstvo jednoga naroda čini bogatstvo njegovih različitih idioma.

Ključne riječi: slavonski dijalekt; leksičko bogatstvo; putopis, novotvorenice; idiom

1. Matko Peić - književniku i putopiscu

Matko Peić, književnik i povjesničar umjetnosti, svojim je rođenjem vezan uz grad Požegu, grad koji ga je inspirirao cijeli život. Profesor Ivo Frangeš (1995.) kaže da je on sin iskonske slavonske obitelji, Slavonac duhom, kistom, perom, zanimanjem, svjetonazorom, metaforikom, uopće izrazom. Peićeva Slavonija nije samo „zemlja plemenita“, zemlja dvojice Kozaraca, nego je, prije svega, zemlja u značenju majke, roditeljice i hraniteljice, odgojiteljice, zemlja u značenju ljubavnice koju valja ljubiti i obrađivati, zemlje koja se puši od dubokoga oranja, moćnih zagrljaja, zemlja lastavica, roda, prirode i veselja. Upravo takvu Slavoniju oslikava Peić svojim putopisima, približavajući njezine staze čitatelju koji ih nije upoznao. Njegovi su putopisi svojevrsna „arheološka knjiga“ koja po strani pušta sociološku faunu i ostaje pri biološkoj. U svim svojim zapisima Peić je iz tradicije izronjeni barokni pjesnik prolaznosti. Ljepota njegovih putopisa jest u tome što on krči put, probija putine, a tamo gdje je već netko prije njega bio, nije bio ni približno tako kao Peić. Definirajući svoju poetiku putopisa, Peić kaže da je „putopis jedna od najslobodnijih književnih

vrsta, a sloboda je u prvom redu u sortiranju književnoga materijala“ (Frangeš, 1995: 214). Njegovo je pisanje upravo to: kroz krajolike, knjige, galerije, razgovore, divane, kroz vlastite snove i maštanja. Peić u sebi združuje više darovitosti koje se sretno dopunjuju: povjesničar umjetnosti, slikar, sveučilišni profesor, esteta, erudit, a iznad svega je književnik koji sve što piše obdaruje originalnom i prirodnom metaforikom, bogatom asocijativnošću, ležernim tonom, a istodobno zgusnutim stilom. Putopis je bio Peićeva književna sudbina. Nastavivši matoševsku tradiciju otkrivanja „naših ljudi i krajeva“, ali i europskih zemalja, slijedeći i njegovu naviku da putuje, Peić je do sada stvorio najveći i najvrjedniji putopisni opus u hrvatskoj književnosti (Jelčić, 2004: 493). Sam književnik Matko Peić u intervjuu za *Požeški list* 1971. godine kaže da postoji neka druga Požega, ona njegova djetinjstva u kojoj je odgojen požeškom arhitekturom, dijete koje je išlo požeškim ulicama u kojima su se mogli vidjeti vrlo suvislo poredani objekti, zatim niz interijera, među kojima ističe požešku Gimnaziju zajedno sa zvjezdarnicom, botaničkim herbarijem i drugim. I ta druga, intelektualna Požega, kako kaže Peić, za njega i njegov intelektualni razvoj učinila je mnogo. Ali, ne samo Slavonija i Požega kao njegova djetinja inspiracija, njegovi pohodi europskim društvima, samotnički pohodi našim drevnim i mladim gradovima i selima, šumama i poljima, planinama i rijekama, njegova smišljena, neužurbana i smirena odlaženja iz uzavreloga grada u okrilje prirode ne treba jednostavno tumačiti kao bijeg i potragu za idilom jer njegove putopise ne prožimaju ladanjski doživljaji, nego oni nude čitatelju jednostavnost, duboku i raskošnu spoznaju o čovjeku i zemlji, pejzažu, ljudskoj duši, biljkama i životinjama, nude tragičnu spoznaju života prožetu tamnim nagonima i mutnim strastima između smisla smrti i besmisla življenja (Jelčić, 2004: 494). Profesor Ivo Frangeš (1995: 222) pišući o Peiću kaže kako *nitko do sada nije pokazivao dubinske i sudbinske veze između hrvatske književnosti i hrvatskoga slikarstva kao ovaj seljak, pučanin, brundalo, što zna ispresti lirsku kantilenu suzne ljepote: 'piščina sa srcem Mašićeve Guščarice. Majstor'*. Nazivajući ga *piščinom i majstorom*, Frangeš pokazuje važnost Matka Peića u kanonu suvremene hrvatske književnosti u kojemu, bez sumnje, zauzima važno mjesto.

2. Mjesto slavonskoga dijalekta u zavičajnoj književnosti

Bogatstvo hrvatskoga jezika očituje se, prije svega, u njegovoj raznolikosti, odnosno mnoštvu različitih idioma kojima se pojedinci, mjesta ili cijele regije služe. Jezik nekoga kraja ili naroda zapravo je poput živoga bića koje se mijenja, raste i širi u skladu s povijesnim prilikama i utjecajima (Pavličević, 2009). Jezik Požeštine pripada štokavskome narječju i jedan je od oblika slavonskoga govora. Na prostoru današnje Slavonije u povijesnim su se mijenama događale i velike mijene stanovništva i sa svakom se mijenom pučanstva odigravala i mijena dijalekatske slike. Već od vremena turske najezde i vladavine te su promjene bile velike i raznolike.

Političke, ekonomske i socijalne neprilike natjerale su pučanstvo drugih prostora na selidbu u Slavoniju. Gotovo sve mjesne govorne sustave slavonskoga dijalekta karakterizira stara akcentuacija, neijekavski izgovor jata, čuvanje starih morfoloških oblika, šćakavizam, posebnost tvorbe riječi i specifične leksičke osobitosti. Govorima se slavonskoga dijalekta danas uglavnom služi starija populacija, dok mlađa pretežito rabi novoštokavske idiome, ponajprije zbog snažnoga utjecaja sredstava javnoga priopćavanja, obrazovnoga sustava, ali i velikoga broja doseljenika kojima su novoštokavski idiomi materinskima (Petrović i Brač, 2008:174). Njemački filozof Martin Heidegger govori o važnosti dijalekta kroz rečenicu: „Dijalekt je jezik majke, ali i majka jezika.“ Upravo je taj dijalekt poslužio i Peiću da upotrebljavajući neke njegove elemente oslika „zemlju plemenitu“¹ kroz njezine krajeve, ali i kroz njezine ljude koristeći jezične elemente svojstvene upravo slavonskome čovjeku. Koliki je utjecaj dijalekta osobito je vidljivo kod pisaca iz 18. stoljeća koji su dijalekt uvelike koristili u svome pisanju, kako Reljković, tako jednako i Kanižlić, Katančić i drugi. Dijalekt je utjecao i na pisanje obaju Kozaraca, a zemlja za koju su bili vezani i koja im je bila inspiracija, također je utjecala na tematiku njihovoga književnoga opusa. Među inima mnogobrojni su pučki književnici stvarali na dijalektu i tako ga sačuvali od zaborava, a njegove elemente učinili prepoznatljivima stvarajući pjesme, priče, bajke ili romane na svom zavičajnome govoru.

3. Elementi slavonskoga dijalekta u putopisima Matka Peića

Jezik je sredstvo identifikacije svakoga ljudskoga bića, po njemu znamo kamo pripadamo i odakle dolazimo. Bogatstvo jezika čine njegovi idiomi. Koliko je slavonski idiom, kao materinski jezik, utjecao na pisanje Matka Peića te koliko ga rabi u svojim putopisima o Požegi i okolici, cilj je analize ovoga rada. Analizom sadržaja putopisa o Požegi: *Požega na austrijski način, Bečom – ležerno, intimno, Dijalog s Austrijom, Auvergnanski senatori, Turska Požega, Narodna poezija požeškoga kraja i Požegu treba vidjeti u svako doba godine*, objavljenih 1995. godine o pedesetoj obljetnici stvaralaštva i sedamdesetoj godini života Matka Peića, njemu u čast, u obliku knjige eseja, putopisa i feljtona „Požega“ željelo se utvrditi koliko je, pišući svoje putopise, Matko Peić koristio slavonski dijalekt.

Putopisi Matka Peića, koji govore o gradu Požegi i Požeštini, nepresušno su vrelo informacija o arhitektonskoj strukturi grada, njegovim umjetninama, vrijednim kipovima i slikama, o znamenitim Požežanima, o biološkoj raznolikosti flore i faune, o arheološkim nalazištima, ali uvijek u paralelizmu s europskim gradovima i kulturom kojoj je ova požeška, slavonska stoljećima bila gotovo ravna. Govoreći o kraju u kojemu je proveo djetinjstvo, Peić ne zaboravlja rabiti naslijeđeno leksičko bogatstvo

¹ Matija Antun Reljković u svome *Satiru* Slavoniju naziva zemljom plemenitom.

iz povijesnih vremena Turaka, Habsburgovaca, ali i drugih koji su u nekim povijesnim razdobljima boravili na ovome području. Njegov jezik oslikava narod i ljude, on otkriva njihove duše, ali i obogaćuje tekst kojemu kroz leksičko-semantičku vezu riječi u rečenicama daje posebno značenje.

U svojim putopisima rabi mnoštvo toponima (Nova Gradiška, Osijek, Đakovo, Firenza, Padova, Toledo, Graz, Beč), a oslikavajući ljepotu prirode koristi i mnogobrojne oronime (Papuk, Psunj, Dilj gora, Krndija opisujući ih „crni Psunj, tamnozele- ni Papuk i smeđeplava Krndija“) te hidronime (Orljava, Tekija, Londža). Pišući i sam o jeziku Požeštine, Peić kaže: „Seljaci ovdje govore najčišćom ikavštinom.“ Ikavštinom je govorio veći dio Požeštine do osamdesetih godina 20. st., ali je ona slijedom migracija stanovništva zamijenjena ijekavicom odnosno jekavicom. Želeći dočarati krajolik, Peić koristi stihove narodnih pjesama, poput „Na Orljavi patke se peru“ ili „Kad se ženi vrabac Podunavac“. Morfološka odstupanja nisu česta u njegovim putopisima, ona se samo ponekad pojavljuju, kao u primjeru glagola „potipati se“, vrlo čest glagol u slavonskome dijalektu, u značenju standardnoga oblika glagola *spotaknuti se*. On ga koristi kao nesvršeni oblik rabeći prezent, kada kaže „potiplje se čovjek“. Kako je jezik Požeštine specifičan po izostavljanju pojedinih glasova, najčešće samoglasnika, Peić to u svome putopisu koristi opisujući zemlju riječima „bi l’ se orať dala“. Ovim dvama gubljenjima samoglasnika približava svoj izričaj govoru slavonskoga seljaka. U pisanju također koristi nerazlikovanje akuzativa kod živoga i neživoga, što je također osobitost slavonskoga dijalekta u uporabi odnosne zamjenice *koji*, odnosno *kojega*. U fonologiji Peić ponekad rabi ikavske elemente kako bi se stopio s krajem o kojemu piše, kao *misečina* u sintagmi „misečina uprla u vrata“ ili *did*, riječ koja je do danas ostala isključivo u ikavskome obliku u upotrebi stanovnika Požeštine. Neobičan je, ali također korišten oblik ekavskoga izgovora pojedinih riječi, kada piše o mladome ženskom konju pa kaže „ždrebica“. Osebujni jezik Peićevih putopisa obiluje raznolikošću leksema koji su svojstveni slavonskome dijalektu, od riječi koje možemo nazvati slavonskim leksemima do turcizama i germanizama. Također, on je tvorac i novih riječi koje rabi kako bi oslikao poneke krajeve ili ljude na koje nailazi, pa tako tvori glagol „vozuckati se“ kada opisuje kako graničar u grad donosi svoje proizvode, a semantiku glagola pojašnjava riječima „Za to nije kriv ni vozač, ni volovi, nego požeško brdo Sokolovac i požeški potok Vučjak“ te tako naglašava kako glagol *vozuckati se* zapravo znači polako se voziti. Uz poneke lekseme, koji u većini jesu imenice, navodi pridjeve koji ih opisuju pa tako *Matijeviceva buda* označava malu prodavaonicu koju je, vjerojatno, držao neki Matijević ili spominje *Protićev mlin*, jedan od mnogobrojnih mlinova koji je, po svemu sudeći, držao neki Protić. Upotrebljavajući sintagme, kao što su: „kaca parnjača“, „kruške miholjače“, „posavska graničarka“, „krečar graničar“, Peić kao da daje cijele tekstove i slike koje stoje iza tih sintagmi pa tako, primjerice, posavska graničarka asocira na ženu iz Posavine obučenu u suknje i nošnju koja na svojoj glavi u korpi donosi hranu na

požešku tržnicu. Označavajući graničare kao *krečare*, govori o područja na Dilj gori gdje su u, tzv. „krečanama“ ljudi proizvodili gašeno vapno pečenjem kamena vapnenaca kojim je Dilj bogat. Sve te sintagme stvaraju niz sličica u čitateljevoj glavi, a korištenjem dijalektalnih riječi Peić te sličice povezuje u pravu sliku. Riječ *poljadija* koristi za opis jugozapadnoga dijela Požeštine, kraj koji sami stanovnici nazivaju *poljadijom*. Na svome putovanju opisuje i „veličku mineralušu“, koristeći uvećanicu *mineraluša*, kao da toj vodi, koja je uistinu ljekovita, daje još jače značenje i snagu. S druge strane, opisujući ljepotu vode i važnost vode Požeškoga kraja koja dolazi s obližnjih planina, Peić koristi sintagmu „hladna zdenčina“, opet koristeći pridjev „zden“ – hladan, koji je vrlo čest u uporabi slavonskoga dijalekta Požeštine, tvori imenicu sa sufiksom –ina za uvećanicu te joj tako pojačava značenje. Dijelove, koje obilazi u svojim putopisima, naziva *plandištima*, odmorima od svakodnevice, pružajući time paralelu s dubrovačkim baroknim književnicima, osobito Ivanom Bunićem Vučićem i njegovom zbirkom pjesama *Plandovanja*. Njegova pravopisna dosljednost očituje se u pisanju riječi grad velikim slovom i podrazumijevajući pod tim stari požeški grad koji se kao brežuljak izdiže usred grada i koji ima svoju srednjovjekovnu povijest. On za njega, oslovljavajući ga s *Grad*, predstavlja posebno povijesno i kulturno mjesto, gotovo zaštićeni i netaknuti dio neke davne povijesne priče. No, uz sve, ne može odoljeti opisati tursku Požegu i utjecaj Turaka kroz razna vremena, ne zaboravljajući istaknuti hrabrost Imbrišima² koji mijenja tu tursku povijest Požege i Požeštine. Turski leksik živ je do današnjih dana, a sve te turcizme tako pažljivo odabire naglašavajući taj leksički ostatak turskoga vremena koji još nije iskorijenjen. Spominje *aldumaš*, *odžak*, *pendžerić*, *teferić*, *otmane*, *divane*, *kajsije*, *đulistane*, *džumbus*, *turšije*, *ćuprije*, *kazandžije*, *kapije* i *avlije*. Kako bi oživio to vrijeme, ali i pokazao kako je poneka slika još uvijek ista, slikovito to opisuje: „Ljudi iz avlije izlaze kroz kapije“. Poneke riječi ne propušta čitatelju objasniti pa tako navodi kako se najeo *elevanija* (crvenih jabuka), kako je njegova baka uvijek na ulazu u kuću fratru dala *peškir* (otarak), kako je u gostionici uvijek dočekivala *badžaklija* (mlada djevojka), kako su rado svi imali *teferić* u Jagodnjaku (susret), ali ne zaboravlja ni pojasniti ime rijeke *Londže* koja je zapravo turska riječ za šumarak uz potok. Kako opisuje razna zanimanja koja se obično tvore turskim sufiksom –džija, on uz *kazandžiju*, navodi i *autobusdžiju*, ali i *minđušadžije* te *dugmadžije*. S jedne strane je ta turska Požega, a s druge je ona austrijska čiji se leksik također do današnjih dana nije iskorijenio pa tako spominje *halbcilindar*, *rajthozne*, *špalir*, *špilšulski*, *šoferšajbu* i *vašar*. No, ima tu i romanskih riječi, kao što su – *pijaca*, *buffett*. Spominje on i srpske riječi koje su zapravo došle iz turskoga, ali su s vremenom, posredstvom srpskoga jezika ušle u hrvatski jezik, kao što su riječi: *komšinica* ili *čorba*. Peić opisuje i *lole*, *bečare*, *svinjare*, *čajje* (riječi karakteristične za slavonski dijalekt). Opisuje *babje zore* (topla jutro), *pljoske* (boce za rakiju), *buklije*

² Imbrišim je Peićev naziv za fra Luku Imbrišimovića koji je Požegu oslobodio od Turaka.

(veće boce za rakiju), *pojilo* (mjesto za napajanje stoke), *efendije*, *mujezine*, *muftije* i *paše* (turski vlastodršci), *šerbet* i *buffett* (gostionice), *cicvaru* i *gužvaru* (jela) i *korpu* (pomagalo koje služi za prijenos drugih manjih stvari). Ali njegove tvorenice imaju osobito značenje – *bravun* (bravac među pticama), *zornjak* – zora, *poklonac* – poklon. Pišući svoje putopise i otkrivajući vrijeme koje prolazi, Peić komentira: „Mnogi današnji ljudi ne znaju o Požegi što su, evo, znali ljudi prošlih epoha.“ Kako bi se nadovezao na Matoša u potpunosti, Peić opisuje, uz naše krajeve i naše ljude, pa time i završava svoj podugi putopis o Gradu: „Požega, to nije samo priroda, to su i požeški ljudi. Čistoća vidika, svježina zraka i bistrina vode iz požeškoga pejzaža živi u požeškoj djeci, seljacima, radnicima, a naročito požeškim znanstvenicima“ potvrđujući tako svoju pripadnost kraju i ljudima, svoju povezanost iz koje crpi i piše svoje ponajbolje putopise.

4. Literatura

- Despot, Loretana (2004). Slavonski dijalekt pisaca 18. st. *Šokačka rič 2.*, str. 87-99., Vinkovci: Zajednica kulturno-umjetničkih djelatnosti Vukovarsko-srijemske županije.
- Jelčić, Dubravko (2004). *Povijest hrvatske književnosti*. Zagreb: Naklada Pavičić.
- Pavličević, Dragutin (2009). *Monografija grada Pleternice*. Zagreb: Tisak ITG i Grad Pleternica.
- Peić, Matko (1995). *Požega*. Požega: Grad Požega.
- Petrović, Bernardina i Brač, Ivana (2008). Slavonski dijalekt u udžbenicima hrvatskoga jezika, *Hrvatski, god. VI., br. 2.*, str. 169-179., Zagreb: Filozofski fakultet.

Slavonian Dialect in Travel Accounts of Matko Peić

Summary

Among many famous citizens of Požega, Matko Peić certainly takes a special place in the recent history of Croatian literature. In his travel accounts he continues the tradition of Matoš to discover not only “our people and regions” Dubravko Jelčić (2004) and he creates the largest and the most valuable travel accounting opus in Croatian literature up to the present moment.

In his travel accounts of Požega, Matko Peić uses interesting lexis ranging from typical loanwords from Turkish, from German, from French and Italian to his own derivatives. His lexis is rich and symbolic, therefore his syntagms „kaca parnjača“ or „kruške miholjače“ fully conjure up the scenery about which Peić was writing.

Matko Peić in his travel accounts confirms the fact that the richness of a nation consists of the richness of its different idioms.

Keywords: Slavonian dialect; lexical richness; travel account; neologisms; idiom.

Dr. sc. Katarina Aladrović Slovaček
Lastovska 2, Zagreb (kaladrovic@gmail.com)